

Justyna Siemionow
Uniwersytet Gdański

Identyfikacja i wykorzystanie zasobów wychowanków Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego – jako element indywidualnych oddziaływań resocjalizacyjnych

Summary

THE IDENTIFICATION AND USE OF OWN RESOURCES – AS AN ELEMENT OF INDIVIDUAL SOCIAL REINTEGRATION OF YOUTH STAYING IN A YOUTH READAPTATION CENTRE

Issues of the social maladjustment of juveniles are being discussed in various interdisciplinary publications. It shows that the problem is important and effective methods of influences towards juveniles are still being sought. Dissertations recommended in the article include personality, which here is settled in the paradigm of cognitive psychology, where the picking up, selection and the use of information play a crucial role in personality. Constructing one's own experiences when growing up is possible thanks to the fact that one has a knowledge which results mainly from connecting personal experiences. It is necessary to identify during the diagnostic process such abilities of juveniles which can be their main sources of change. Strong points and abilities of juveniles are a key to the improvement in their functioning in the society.

Key words: socially maladjusted youth, Youth Readaptation Centre, social rehabilitation process, cognitive, emotional and social resources.

red. Paulina Marchlik

Wprowadzenie

Problematyka niedostosowania społecznego młodzieży jest podejmowana w różnych publikacjach o charakterze interdyscyplinarnym, co dowodzi tego, że

jest to zagadnienie złożone, o różnorodnej etiologii. Nadal poszukuje się skutecznych metod i form pracy z tą grupą podopiecznych, w myśl zasadniczego celu procesu resocjalizacji czyli przygotowania wychowanków do powrotu do społeczeństwa oraz funkcjonowania w nim, zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi. Wspomniane założenia to: cel minimum, cel maksimum – jaki stawia się przed rozpoczęciem procesu resocjalizacji. Precyzując, chodzi o dokonanie zmian w kształtującej się u adolescenta osobowości, korekcji sposobu myślenia, a w związku z tym zmianę przekonań dominujących, kształtowanie właściwego systemu wartości, który stanie się wewnętrznym czynnikiem regulującym zachowanie nieletniego (Machel 2005).

Prezentowany artykuł ukierunkowany jest na analizę kształtującej się osobowości wychowanków przebywających w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym (dalej: MOW), jak również na możliwości wpływu na ten proces. MOW jest placówką resocjalizacyjną, otwartą, o ruchu ciągłym, oferującą opiekę, kształcenie, edukację, terapię dla chłopców lub dziewcząt niedostosowanych społecznie, w wieku 12–18 lat, z terenu całej Polski.

W rozważaniach odwołuję się do pojęcia osobowości, które osadzone jest w paradygmacie psychologii poznawczej, gdzie zasadniczą rolą osobowości jest odbiór, selekcja i gromadzenie informacji. Człowiek to podmiot poznający świat i samego siebie, a zatem jego osobowość – to złożony system pobierający, przetwarzający oraz integrujący informacje. System ten, nie tylko biernie odzwierciedla rzeczywistość, ale odpowiada też za generowanie przewidywań, tworzenie programów działania, pobudzanie i kontrolę motywacji, uczuć oraz „bieżące” zarządzanie naszym zachowaniem (Kofta, Doliński 2002: 561).

Poznawcze podejście do osobowości koncentruje się na osobie jako całości, a nie na elementarnych jej procesach, jak np. uwaga, pamięć, myślenie, rozumowanie, które są w centrum zainteresowania psychologii poznawczej jako podstawowej dyscypliny naukowej. Interesuje się zatem swoistym dla człowieka sposobem konstruowania zdarzeń oraz nadawania im znaczenia, zgodnie ze swoim doświadczeniem życiowym, ujętym w postaci wiedzy ogólnej: o sobie, świecie, zachodzącym w nich procesach i zjawiskach. Wspomniane podejście zajmuje się także wyjaśnianiem stałości zachowania jednostki, poszukując czynników za niego odpowiedzialnych:

- w kształtujących się, w toku naszego społeczno-kulturowego rozwoju, reprezentacjach poznawczych np. w obrazie Ja, systemach przekonań,
- w standardach postępowania – przyswojonych normach społecznych, moralnych, standardach postępowania,

- w programach aktywności – np. w strategiach radzenia sobie z codziennymi problemami życiowymi (Kofta, Doliński 2002: 562–563).

Aktywność człowieka, regulowanie kontaktów ze środowiskiem, zaangażowanie i systematyczność w poszukiwaniu swojej drogi życiowej, a przede wszystkim świadome i przemyślane kierowanie swoim działaniem – to zgodnie z podstawowymi założeniami poznawczego podejścia do osobowości elementy warunkujące właściwe przystosowanie jednostki do otaczającej go rzeczywistości społecznej. Odnosząc te założenia do pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie, można wskazać następujące działania:

- wspólne z nimi poszukiwanie (identyfikacja) ich własnych zasobów, na których będą w procesie resocjalizacji budować poczucie własnej wartości, skuteczności; tworzyć adekwatną wiedzę dotyczącą otaczającego ich świata;
- psychoedukacja wychowanków w zakresie znaczenia samooceny i jej wpływu na codzienne czynności,
- poznawczą restrukturyzującą, dokonywaną w trakcie indywidualnych i/lub grupowych spotkań terapeutycznych.

Indywidualny wymiar procesu resocjalizacji nieletnich

Resocjalizacja młodzieży jest zatem korekturą osobowości w okresie jej rozwoju. Proces resocjalizacji człowieka dorosłego polega na próbach zmiany struktury osobowościowej, już względnie trwałej i ukształtowanej. Stąd też, teoretycznie rozważając, resocjalizacja nieletnich jest procesem szybszym, łatwiejszym i bardziej efektywnym niż ten typ działań adresowany do dorosłych sprawców przestępstw. Młodzież reaguje bardziej żywiołowo i mniej kontroluje intelektualnie swoje zachowania, ale też z drugiej strony sprawia liczne kłopoty resocjalizatorom (Machel: 2005).

Obecność zaburzeń zachowania i emocji u nieletnich niedostosowanych społecznie wymusza większy nacisk na terapeutyczną funkcję oddziaływań resocjalizacyjnych, szczególnie z uwagi na to, że dalszy rozwój dziecka niedostosowanego społecznie bez udzielenia mu odpowiedniej pomocy jest zagrożony, a określone dysfunkcje w zachowaniu mogą się nasilać. Wsparcie, ze strony pedagogiki resocjalizacyjnej, procesu psychokorekcji nieletnich charakteryzujących się zaburzonym rozwojem społeczno-emocjonalnym, przejawiającym się w zaburzeniach zachowania i samokontroli, jest konieczne szczególnie wówczas, gdy

te młode osoby naruszają normy społeczne i prawne. W sytuacji braku podejmowania zintegrowanych oraz przemyślanych działań, negatywne i pogłębiające się zmiany dotyczą nie tylko samego nieletniego, ale także i jego rodzinę, jak również wiążą się z wysokimi kosztami społecznymi (Opora 2009: 21).

Klasyczna pedagogika resocjalizacyjna (Czapów 1969; Jedlewski 1965; Kopnicki 1972) koncentruje się na deficytach podopiecznych, diagnoza ma wskazać braki we wszystkich obszarach funkcjonowania nieletniego: poznawczym, emocjonalnym, społecznym. Analiza zachowania wychowanków opierała się na identyfikacji czynników oraz mechanizmów odpowiedzialnych za ich powstanie, a zatem środek ciężkości całego procesu resocjalizacji, idąc za rozumowaniem klasyków resocjalizacji, skupiony był na przeszłości oraz traumatycznych doświadczeniach osób resocjalizowanych. Dzisiejsza pedagogika resocjalizacyjna, chcąc sprostać oczekiwaniom społecznym, podążając za dynamiką zmian w rozwoju współczesnego człowieka, staje się dyscypliną coraz bardziej praktyczną i usługową. Teoria staje się bardziej otwarta na praktykę, a to połączenie stwarza możliwości opracowywania i wskazywania skutecznych metod pracy z jednostkami niedostosowanymi społecznie.

Uwzględnienie w działaniach resocjalizacyjnych założeń psychologii poznawczej, daje większe możliwości pogłębionego poznania samej istoty tego zjawiska, jak również ujawnianych zachowań agresywnych i zastosowania rezultatów badawczych w sferze skutecznej profilaktyki i resocjalizacji (Urban 2012). Zgodnie z głównymi założeniami orientacji poznawczej, istotnym czynnikiem związanym z nieprzystosowanymi zachowaniami jest poczucie własnej wartości (samocena). Wspomniana powyżej teza oraz jej implikacje praktyczne, zostaną szerzej omówione w dalszej części tekstu. W prezentowanym artykule pominięto aspekty wynikające ze zmian rozwojowych oraz wejścia w kolejny etap życia (np. z późnego w dzieciństwie we wczesną adolescencję), co nie oznacza, że planując działania w procesie resocjalizacji wychowanków nie zostaje to uwzględnione.

Zasadniczym przedmiotem badań psychologii poznawczej jest umysł człowieka i procesy poznawcze generowane przez procesy neurofizjologiczne. Poznawcza funkcja osobowości obejmuje nie tylko odbiór, lecz także wytwarzanie informacji, które kształtują strukturę psychiczną i sposób zachowania człowieka w środowisku, co wynika z zasadniczej funkcji osobowości, jaką jest regulacja stosunków człowieka z otoczeniem (Urban 2012: 11). Psychologia poznawcza ujmuje człowieka jako jednostkę kreatywną i twórczą, u której zasadniczą rolę odgrywa myślenie, określone przekonania i wynikające z nich działania, skierowane na zbudowanie i podtrzymywanie jak najlepszej pozycji w określonych strukturach społecznych.

Regulacyjna teoria osobowości Janusza Reykowskiego: teoria a praktyka

Regulacyjna teoria osobowości zaproponowana przez J. Reykowskiego pod koniec lat 70. XX wieku, ujmuje osobowość jako złożony system odpowiedzialny za zrozumienie i przewidywanie zdarzeń oraz podtrzymywanie osobowej spójności doświadczeń i zachowania człowieka. Centralną jednostką osobowości jest sieć poznawcza, w której rozmieszczone są reprezentacje własnej osoby oraz obiektów spoza Ja (Kofta 2009: 133). Poznawcze podejście do osobowości wskazuje na fundamentalne znaczenie procesów konstruowania poznawczego, które m.in. prowadzą do skryształizowania się pojęcia Ja oraz na procesy aktywacji wiedzy osobistej, gromadzonej w wyniku indywidualnego doświadczenia jednostki. Idąc za paradygmatem poznawczym w interpretacji i zrozumieniu zachowań człowieka można ogólnie stwierdzić, że myślenie poprzedza działanie. Zatem, jeżeli chcemy doprowadzić do korekcy zachowań jednostki niedostosowanej społecznie, należy najpierw poznać jej kluczowe przekonania, dokonać identyfikacji tych przekonań, w tym – dysfunkcyjnych, wymienić je na bardziej przystosowawcze a tym samym zmieni się sposób interpretacji określonych zdarzeń i reagowanie na nie przed daną osobę. Ta pozornie prosta sekwencja działań, po pierwsze wymaga czasu, a po drugie napotyka na trwałe i dość silnie umocowane przekonania jednostki wynikające z jej wcześniejszych doświadczeń osobistych. Jest jednak możliwa i, co najważniejsze, zdecydowanie bardziej efektywna niż korekcja zachowań nieprzystosowawczych oparta wyłącznie na założeniach teorii behawioralnej.

Osobowość w ujęciu poznawczym jest centralnym systemem integracji i regulacji zachowania, wynikają z tego cztery zasadnicze funkcje, które pełni: orientacyjną, programującą, emocjonalno-motywacyjną i ewaluatywną oraz integracyjną. W osobowości można wyróżnić dwie jej warstwy: poziom mechanizmów popędowo-emocjonalnych, który tworzą wyuczone formy reagowania emocjonalnego i „zsocjalizowane” popędy oraz poziom struktur poznawczych. Ten drugi poziom to wielowymiarowa, rozbudowana reprezentacja świata i samego siebie w kodzie symbolicznym, określana mianem sieci poznawczej. Poza pierwiastkiem intelektualnym zawiera równie ważny pierwiastek afektywny – wartościowanie (Kofta 2009: 136). Dwa aspekty sieci poznawczej to: sieć wartości i sieć operacyjna, a obiekty są w niej w dwojaki sposób reprezentowane: jako obiekty wartościowania – czyli jednostka porządkuje je względem innych w wymiarze

„dobre–złe” oraz jako obiekty poznania. Sieć operacyjna zapewnia natomiast jednostce rozumienie zdarzeń oraz ich przewidywanie, a zatem umożliwia jej orientację w otaczającej rzeczywistości. Najważniejszym obiektem w sieci poznawczej jest struktura Ja, czyli reprezentacja własnej osoby, która przede wszystkim integruje całość doświadczeń jednostki, jest źródłem motywacji, podtrzymuje poczucie własnej wartości, jak i tożsamości.

Analiza zasobów w grupie wychowanków MOW

Konstruowanie nowych doświadczeń przez dorastającego człowieka jest możliwe dzięki temu, że posiada on określoną wiedzę, wynikającą głównie z różnych, osobistych doświadczeń a obejmującą: kategorie poznawcze, pozwalające na rozumienie sensu zdarzeń i własnych działań oraz elementy pamięci autobiograficznej, jako zapis najważniejszych wydarzeń z przeszłości jednostki, do której ona odnosi aktualne wydarzenia (Kofta 2009: 144). Zatem podstawą, na której osoba buduje swoją wiedzę o otaczającej rzeczywistości, o innych ludziach oraz o sobie – jest obszar różnych doświadczeń życiowych z wcześniejszych okresów rozwojowych. W przypadku osób niedostosowanych społecznie liczne doświadczenia straty, przemocy, zaniedbań o różnym podłożu, powodują iż rzeczywistość zewnętrzna odbierana jest przez nich jako niebezpieczna, niepewna, zagrażająca, a to z kolei mobilizuje jednostkę do nieustannej gotowości do obrony czy walki, odpierania ataków z zewnątrz, upatrywania jedynie negatywnych intencji i zamiarów wobec własnej osoby.

W pracy terapeutycznej z młodzieżą niedostosowaną społecznie poszukuje się pozytywnych doświadczeń np. z okresu dzieciństwa, przywołuje się je, przypomina, wskazując na ich wartość, pokazuje w nowym świetle, pomaga zrozumieć i docenić ich wagę. Zdecydowanie trudniej jest, gdy nieletni nie jest w stanie podać przyjemnych, pozytywnych doznań ze swojej przeszłości, nie potrafi wskazać choćby jednego zdarzenia, które ocenił (zapamiętał) jako dodatni epizod w swoim życiu, taki, do którego chce wracać myślami. W związku z tym praca terapeutyczna z wychowankiem zmierza do tego, aby przeformułować (na poziomie poznawczym) określone doświadczenie. Kształtować poczucie, że tylko na tu i teraz wychowanek ma wpływ, co spójne jest z perspektywą poznawczą.

Kolejnym ważnym elementem wyróżnionym w tym ujęciu w osobowości, jest samowiedza. W jakich kategoriach wychowanek myśli o sobie, swoich dzia-

łaniach, umiejętnościach? Generalnie zanim podopieczny zostanie objęty spójnymi oddziaływaniami wychowawczymi i resocjalizacyjnymi, bardzo nisko ocenia swoje możliwości, nie jest w stanie wskazać swoich zainteresowań, czy też tego, co u siebie lubi, a co natomiast chciałby zmienić. Proste pytania dotyczące siebie, swoich umiejętności, czy też nawet opisu własnej osoby – pozostają u wychowanków bez odpowiedzi. To tak, jakby nie potrafili wyróżnić siebie z „tła”, nie odróżniali siebie od innych, a przecież ta umiejętność ma istotne znaczenie dla prawidłowego kształtowania się osobowości, w tym poczucia sprawstwa i własnej skuteczności. Konsekwencją tego jest wycofywanie się z wszelkich działań, które mogłyby zakończyć się porażką dla podopiecznego. Stosowanie tzw. strategii ucieczki, powoduje, że wychowanek wchodzi w niewielką ilość sytuacji nowych, interakcji społecznych, a tym samym stale zawęża swoje życiowe doświadczenie, zamiast – co jest sprzyjające dla jednostki – poszerzać repertuar swoich zachowań, reakcji na różne bodźce; zmagać się z trudnościami, uczyć się rozwiązywać trudności.

W obydwu sieciach – wartości i operacyjnej – występuje dążenie do redukcji niepewności pojawiającej się w momencie konfrontacji informacji, które mogą być fałszywe lub prawdziwe (Urban 2008: 30). Owa konfrontacja doprowadza do zachwiania równowagi i jednostka odczuwa napięcie emocjonalne oraz lęk. Dążenie do przywrócenia równowagi to główny motyw działania człowieka, w tym także naruszania norm prawnych i społecznych.

W sieci poznawczej istotne miejsce zajmuje struktura Ja, której rozwój prowadzi do utworzenia się poczucia tożsamości. Procesy porównywania i odróżniania wartości własnej osoby od innych są podstawą do formowania się poczucia własnej wartości – samooceny. Struktura Ja, czyli hierarchicznie zorganizowane schematy i przekonania o sobie samym i stosunku do świata, ma zróżnicowane znaczenie zależnie od poziomu ich ogólności (Urban 2008: 30). Samowiedza – jako zbiór przekonań na swój temat – jest ściśle powiązana z samooceną. Stąd, jeżeli pomożemy podopiecznemu odszukać pozytywne informacje związane z jego osobą, bądź stworzymy mu sytuacje, w których będzie mógł doświadczyć różnych reakcji, realizując określone zadania – to dostarczymy mu niezbędnych informacji do kształtowania pozytywnej samooceny lub samoocen częściowych.

Młodzież nieprzystosowana społecznie w wyniku wadliwie przebiegającego procesu socjalizacji ma fałszywe skrypty, a więc błędne informacje zakodowane w sieci operacyjnej oraz sieci wartości i przez to tworzy złożoną strukturę poznawczą zwaną wrogim zniekształceniem atrybucji. Mechanizm ten polega na

postrzeganiu partnerów interakcji społecznej najczęściej jako osoby im nieprzychylnie lub wrogie, intencjonalnie nastawione na zadawanie cierpienia oraz bólu innym (Konopczyński 2007: 208).

W tabeli 1 zaprezentowano przykładowe zasoby, które zostały zidentyfikowane przez autora w trakcie indywidualnych spotkań terapeutycznych z wychowankami (13–16 lat) Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego.

Tabela 1. Przykłady zasobów wychowanka zlokalizowanych w różnych obszarach

Związane z samym wychowankiem	Związane z rodziną/rodzicami
<p>różnego rodzaju umiejętności: sportowe, plastyczne, muzyczne, literackie, taneczne itp.</p> <p>sprawność intelektualna, zasób słownictwa, rozumienie pojęć, wnioskowanie, logiczne myślenie.</p> <p>sukcesy w nauce (konkretny przedmiot)</p> <p>reakcje emocjonalne dostosowane do sytuacji, umiejętność samoregulacji.</p>	<p>stabilna relacja przynajmniej z jednym rodzicem</p> <p>przewidywalny styl życia rodziny, stały kontakt z instytucją</p> <p>pozytywne interakcje między wychowankiem a np. mamą</p> <p>stabilna sytuacja rodzinna (praca, warunki mieszkaniowe itp.)</p> <p>przestrzeganie wspólnych ustaleń w procesie wychowawczym syna</p>
Związane z grupą społeczną	Związane z otoczeniem
<p>jest akceptowany przez rówieśników</p> <p>łatwo nawiązuje relacje interpersonalne</p> <p>angażuje się w sprawy grupy</p> <p>chętnie podejmuje się dodatkowych zajęć</p> <p>potrafi odciąć się od sytuacji negatywnych</p> <p>dokonyuje dobrych wyborów w sytuacjach społecznych na co dzień</p> <p>samodzielnie przestrzega zasad obowiązujących w MOW</p>	<p>jest samodzielny w załatwianiu swoich bieżących spraw</p> <p>bezkolizyjnie funkcjonuje w trakcie przepustek</p> <p>angażuje się w działania i akcje na rzecz środowiska lokalnego</p> <p>terminowo powraca z udzielanych urlopów</p>

Źródło: opracowanie własne.

W prezentowanym artykule przyjęto, za Markiem Konopczyńskim (2013), założenie, że wychowawcze sposoby działania określane jako resocjalizacyjne

metody kreujące stosowane w procesie resocjalizacji instytucjonalnej mają uaktywniać i rozwijać struktury oraz mechanizmy procesów twórczych u resocjalizowanych wychowanków, w celu uzyskania ich przemiany tożsamościowej (Konopczyński 2013: 157). W związku z tym, oddziaływania projektowane i planowane w ramach procesu resocjalizacji nieletnich mają przede wszystkim na celu stymulowanie i rozwijanie tych elementów, w kształtującej się osobowości wychowanka, które decydują o możliwościach rozwojowych i readaptacyjnych jednostki nieprzystosowanej społecznie. Metody wychowawcze powinny opierać się w swojej istocie na potencjalnych możliwościach resocjalizacyjnych różnych dziedzin życia i aktywności ludzkiej, zaczynając od kształtowania zainteresowań, rozwijania i wzmacniania zachowań prospołecznych, poczucia więzi społecznych, aż do rozbudzenia u wychowanków wewnętrznej potrzeby pracy nad sobą, kontroli własnych reakcji, systematycznej edukacji (Konopczyński 1996). W pracy resocjalizacyjnej przy realizacji wspomnianych celów pojawiają się liczne trudności.

Reakcją osób niedostosowanych społecznie na informacje w „obszarze Ja” gromadzone w wyniku działania mechanizmu wrogiego przekształcania atrybucji jest tzw. syndrom przymuszającego zachowania. Polega on na informacyjnym powiązaniu przykrych dla jednostki efektów własnego zachowania z odczytanymi jako wrogie lub podłe zamiarami innych ludzi (Konopczyński 2007: 208).

Poznawcza teoria osobowości kładzie nacisk na wewnętrzne konflikty jednostki, które są skutkiem rozbieżności między informacjami zakodowanymi w sieci operacyjnej i sieci wartości – czyli informacjami nabytymi i utrwalonymi w toku procesu socjalizacji, głównie pierwotnej – a odbieranymi informacjami, aktualnie napływającymi z otoczenia zewnętrznego, w którym funkcjonuje jednostka. W sytuacji takiego właśnie konfliktu, który określany jest w psychologii jako dysonans poznawczy, człowiek zmierza do zredukowania uciążliwego dla niego napięcia emocjonalnego, a więc uruchamia mechanizmy obronne. Sens ich działania sprowadza się do zniekształcenia informacji na różnych poziomach funkcjonowania struktur i procesów poznawczych, a przez to – redukcję lęku i ochronę tożsamości indywidualnej jednostki (Konopczyński 2010). Nieletni niedostosowani społecznie cechują się mocno utrwaloną tzw. sztywnością poznawczą, co oznacza przede wszystkim trudności w podejmowaniu nowych działań oraz zdobywaniu kolejnych doświadczeń, które mogłyby wzbogacić repertuar ich reakcji, a także spowodować, że doświadczą czegoś nowego.

Sprawność intelektualna nieletnich a analiza własnych zasobów i umiejętności

U osób naruszających normy prawne i społeczne należy w procesie diagnozy zidentyfikować umiejętności, które muszą zdobyć, aby stać się bardziej prospołecznymi osobami i właściwie funkcjonować w społeczeństwie. Kształcenie i rozwijanie umiejętności poznawczych to przede wszystkim zajęcia edukacyjne oraz rozwijające zainteresowania. Diagnoza psychologiczna pozwala określić możliwości ucznia niedostosowanego społecznie, wskazać czy jego potencjalne intelektualne umiejętności są wyższe od prezentowanych, co często ma miejsce w przypadku zaniedbań wychowawczych i edukacyjnych, jakich doświadczyli nieletni. Uzupełnieniem obrazu poznawczego funkcjonowania wychowanka staje się diagnoza wiedzy początkowej, w wyniku której edukacyjne deficyty można zestawić z intelektualnymi, jak również wdrożyć odpowiednie i indywidualnie opracowane zadania dla wychowanków. Istotnym elementem diagnozy resocjalizacyjnej jest określenie poziomu sprawności intelektualnej podopiecznego, ze szczególnym uwzględnieniem jakości wiedzy o otaczającej rzeczywistości, umiejętności werbalnych, jak również zakresu (czynnego/biernego) słownictwa i pojęć. Ogólna sprawność intelektualna nieletnich niedostosowanych społecznie lokuje się zdecydowanie poniżej normy, procesy poznawcze m.in. takie, jak: wnioskowanie, rozumowanie logiczne, myślenie abstrakcyjne, rozpoznawanie relacji między elementami – lokują się dość nisko w porównaniu do analogicznej grupy uczniów ze szkół masowych. Wskazują na to liczne badania, także autorki artykułu (Siemionow 2011).

Wybrane teoretyczne założenia psychologii poznawczej przeplatając się z doświadczeniami praktycznymi, wskazują na konieczność zmiany w procesie resocjalizacji, zasadniczych przekonań jednostki niedostosowanej społecznie, dotyczących siebie, jak i innych ludzi oraz otaczającej rzeczywistości. Edukacja ujmowana jako systematyczny trening poznawczy – to najważniejszy element, podstawa tej zmiany, z uwagi na kilka ważnych aspektów:

- usprawnia proces myślenia wychowanków przez pewien rodzaj treningu intelektualnego;
- rozbudowuje zakres słownictwa, tym samym zwiększając komunikacyjne możliwości podopiecznych;
- dostarcza im niezbędnej wiedzy dotyczącej rzeczywistości zewnętrznej oraz zachodzących w niej zjawisk;

- stwarza nieletnim nowe dla nich doświadczenia, w których mogą kształtować swój pozytywny wizerunek, a także budować swoją samoocenę;
- pozwala uporządkować wiedzę o sobie, dokonywać analizy swojego zachowania na przykładzie różnych literackich postaci, których losy życiowe także były zagmatwane.

Zatem otwarciem drogi do poszukiwania zasobów u wychowanków jest przede wszystkim zwiększenie ich aktywności poznawczej, motywacji do działania, przekonania o własnej skuteczności. To „baza”, która musi być przygotowana jako podstawa dalszych działań.

Reprezentacja poznawcza dotycząca danego obiektu łączy w sobie poszczególne zapisy, które mogą być zarówno negatywne, jak i pozytywne, jest modelowana za pomocą sieci skojarzeniowej. Połączenia w tej sieci, im częściej są aktywowane, tym są silniejsze, dominujące. Wraz z czasem, który upłynął od ostatniej aktywizacji, siła połączenia maleje. Największy spadek następuje natychmiast po jednokrotnej aktywizacji, a bez utrwalenia to połączenie zanika (Wieczorkowska-Wierzbińska 2011). Im silniejsze są połączenia między aktywowanymi reprezentacjami, tym mniej energii, w rozumieniu wysiłku intelektualnego, koncentracji uwagi, wymaga ich aktywizacja. Wśród aktywności podejmowanych przez jednostkę wyróżnia się procesy automatyczne oraz kontrolowane, można je umieścić na kontinuum – od w pełni zautomatyzowanych, zachodzących poza świadomością, bezwysiłkowych, szybkich, wykonywanych często w nieuporządkowanej kolejności – do w pełni kontrolowanych, wymagających zaangażowania zasobów poznawczych, określonego wysiłku, wykonywanych sekwencyjnie, krok po kroku i zdecydowanie wolniej przebiegających od procesów automatycznych. Nauka nowej czynności czyli tworzenie nowych połączeń jest procesem kontrolowanym, a w miarę nabywania określonej sprawności i powtarzania tego działania – automatyzuje się. Wyuczone, a więc zautomatyzowane zachowania, stają się bardzo sztywne i są realizowane przez człowieka za każdym razem według bardzo podobnego wzoru (Wieczorkowska-Wierzbińska 2011: 30–31).

Nieletni niedostosowani społecznie w swoim repertuarze zachowań mają bardzo wiele wyuczonych, zautomatyzowanych czynności, a tym samym – opornych na ich modyfikację czy zmianę. Często wprowadzenie jednego tylko nowego elementu do „starego” schematu zachowania wywołuje wyraźny wzrost napięcia emocjonalnego, które znajduje ujście pod postacią reakcji agresywnych w różnej formie np. agresji słownej. Zatem wprowadzanie nowych sposobów reagowania, nowych zachowań, a tym samym aktywizowanie kolejnych połączeń oraz ich utrwalenie, wydaje się dobrą płaszczyzną rozwiązań praktycznych

w przypadku pracy z wychowankami. Planując pracę z podopiecznymi, należy organizować im różne wydarzenia, stwarzać sytuacje, w których wspomniane nowe sposoby reagowania mogłyby zaistnieć. Od pracującej kadry pedagogicznej wymaga to szeroko zakrojonej wiedzy, z obszaru pedagogiki resocjalizacyjnej i psychologii oraz podjęcia następujących działań:

- stymulacji poznawczej, wdrożenia do systematycznej aktywności intelektualnej z uwzględnieniem możliwości oraz deficytów w tym obszarze, jak również prawidłowości rozwojowych – osiągnięć rozwojowych na konkretnym etapie życia jednostki;
- motywowania, reagowania na wysiłek intelektualny podopiecznych, wzmacniania tego typu aktywności, a także prezentowania jej jako ważny aspekt funkcjonowania współczesnego człowieka;
- dostarczania odpowiedniej i potrzebnej w konkretnym zadaniu wiedzy dotyczącej otaczającej rzeczywistości i zachodzących w niej zjawisk, tłumaczenia podopiecznym owej rzeczywistości;
- tzw. wielokanałowego dostarczania wychowankom informacji.

Cechą charakterystyczną działalności resocjalizacyjnej jest jej implikatywny i komplementarny, rozłożony w czasie charakter. Oznacza on metodyczne i wzajemnie od siebie uwarunkowane formy postępowania, które wynikają z przyjętych założeń metodologicznych. Wspomniane powyżej działania powinny się wzajemnie uzupełniać, a ich przebieg i dynamika warunkują efektywność wychowawczą i skuteczność realizacji założonego celu (Konopczyński 2013: 183).

Aktywizacja reprezentacji poznawczych – tworzenie zasobów

Reprezentacje poznawcze ułatwiają jednostce przetwarzanie informacji, pozwalają na znaczne zmniejszenie wysiłku niezbędnego do przeprowadzenia tego procesu. Ta ekonomia poznawcza przyczynia się do sprawnego i zdecydowanie bardziej elastycznego funkcjonowania intelektualnego człowieka, co w przypadku osób niedostosowanych społecznie ma istotne znaczenie, gdyż wyraźnie lokuje się w obszarze deficytów.

Rozwój poznawczy człowieka przebiega etapami, a osiągnięcia rozwojowe jednego etapu stymulują początek nowego. O jakości i tempie rozwoju decydują różne grupy czynników, w tym szczególnie: czynniki wrodzone, otoczenie oraz własna aktywność jednostki. Rozwój struktur poznawczych dokonuje się w oparciu o procesy asymilacji i akomodacji, które są efektem doświadczanych stanów

nierównowagi między dotychczasowym opanowaniem wiedzy i rozumienia świata, a nowymi informacjami i ich zgodności z posiadanym obrazem świata oraz możliwościami panowania nad nim (Ostrowska 2008: 87). Rozwój człowieka trwa przez całe życie, z uwagi na to, że stany równowagi i nierównowagi towarzyszą człowiekowi nieustannie, szczególnie w dzisiejszym bardzo dynamicznie zmieniającym się świecie. Jest to inspirująca teza do pracy z osobami niedostosowanymi społecznie, wskazująca, że na każdym etapie życia człowieka zmiana jego zachowania jest możliwa. Ta zmiana musi być poprzedzona tzw. zmianą poznawczą czyli korekcją myślenia, a więc zmianą kluczowych przekonań, postaw, wartości, obrazu siebie, sądów wartościujących i oceniających. Można zatem stwierdzić, że poprzez włączenie w proces resocjalizacji młodzieży nieprzystosowanej społecznie oddziaływań stymulujących i rozwijających jej potencjały twórcze, pojawia się szansa na uzyskanie efektu resocjalizacyjnego w postaci odmiennych, akceptowanych społecznie parametrów tożsamościowych (Konopczyński 2007: 279). Nieletni nieprzystosowani społecznie wykazują niski poziom aktywności poznawczej, łatwo rezygnują z podejmowanych działań, stale towarzyszy im lęk przed kolejną porażką i odrzuceniem. Kadra pedagogiczna, biorąc pod uwagę powyższe czynniki, powinna zatem prowadzić równoległe oddziaływania na kilku płaszczyznach:

- 1) **edukacyjnej** – realizacja obowiązku szkolnego, systematyczność, obowiązkowość, a także aspekt wychowawczy m.in. poprzez kształtowanie zachowań prospołecznych;
- 2) **informacyjnej** – dostarczanie wszelkich niezbędnych danych do wykonywania określonych zadań, niepewność co do swoich możliwości stale towarzyszy uczniom niedostosowanym społecznie, jednoznaczne i konkretne informacje przekazane w odpowiedni sposób z uwzględnieniem indywidualnych predyspozycji wychowanka – minimalizują ten niekomfortowy dla nich stan;
- 3) **motywacyjno-wolicjonarnej** – kształtowanie adekwatnej samooceny ogólnej, tworzenie realnych sytuacji osiągnięcia sukcesu przez wychowanka, a przede wszystkim reagowanie na dobrze wykonane zadania – to kluczowe elementy budowania pewności siebie i pozytywnego obrazu Ja u podopiecznych; wspieranie i podtrzymywanie podjętych przez nieletnich działań, wskazywanie tych elementów, na które nieletni ma wpływ i zależą od jego reakcji;
- 4) **własnej skuteczności i poczucia sprawstwa** – długotrwały brak wzmocnień ze strony środowiska zewnętrznego, a także jego niestabilność, wpłynęły na negatywne spostrzeganie siebie i swoich możliwości u nieletnich niedostosowanych społecznie, stąd też projektowanie sytuacji, w których podopieczni mogliby uruchomić swoje zasoby, a tym samym doprowadzić do końca

określone działanie a jego efekt powiązać ze swoim zaangażowaniem. Ważne jest także, aby potrafili realnie oceniać swoje możliwości wykonania danego zadania.

Tabela 2. Przykład sekwencji działań powiązany z poszczególnymi etapami procesu resocjalizacji

<p>1. DIAGNOZA RESOCJALIZACYJNA</p> <p>identyfikacja potencjalnych zasobów wychowanka, możliwości włączenia ich w cykl działań resocjalizacyjnych, wskazanie deficytów oraz obszarów funkcjonowania – do zmiany</p>	<p>2. PROGNOZA RESOCJALIZACYJNA</p> <p>przewidywania co do zakresu pomocy i wsparcia dla wychowanka oraz możliwości jego funkcjonowania w instytucji (czas pobytu), podtrzymywanie mocnych stron wychowanka</p>
<p>3. ZAANGAŻOWANIE WYCHOWANKA W PROCES RESOCJALIZACJI</p> <p>budowanie relacji z wychowawcami, odpowiednie wyjaśnienie i przedstawienie podopiecznym ich „drogi” w instytucji oraz możliwości rozwoju</p>	<p>4. WDROŻENIE ZAPLANOWANYCH DZIAŁAŃ</p> <p>jasno należy wskazać częstotliwość zadań oraz cel, osoby realizujące, kryteria oczekiwanych zmian w zachowaniu podopiecznego czy wskazane zasoby są powiązane z realizowanymi zadaniami?</p>
<p>5. OKRESOWE OCENY PRZEBIEGU PROCESU RESOCJALIZACJI WYCHOWANKA</p> <p>bilans zasobów i deficytów podopiecznego, czy realizowane zadania pozwalają na osiągnięcie wskazanych celów w indywidualnym programie pracy z nieletnim</p>	<p>6. WPROWADZANIE ZMIAN W IPET</p> <p>określamy działania podtrzymujące „aktywność” zasobów podopiecznego, ewentualnie planujemy zadania, które mogą uaktywnić inne zasoby nieletniego</p>
<p>7. OCENA KOŃCOWA EFEKTÓW PROCESU RESOCJALIZACJI</p> <p>wskazanie pozytywnych zmian w funkcjonowaniu nieletniego w obszarach: poznawczym, społecznym, emocjonalnym oraz określić stopień ich utrwalenia</p>	<p>8. PROGNOZA SPOŁECZNA</p> <p>przygotowywana tuż przed opuszczeniem instytucji przez wychowanka, mocne strony podopiecznego zaprezentowane jako predyspozycje do określonych działań w środowisku, ukierunkowanie dwustronne: nieletni – środowisko</p>

Źródło: opracowanie własne

Wskazane tu działania prowadzone w ramach procesu resocjalizacji, powinny być spójne, jak również dostosowane do etapu zmian, na którym aktualnie

znajduje się aktualnie nieletni. W Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym systematycznie prowadzi się analizę przebiegu indywidualnych, jak i grupowych oddziaływań wychowawczych, dokonując ich ewaluacji oraz oceny efektywności. Opis poszczególnych działań umożliwiających poszukiwanie oraz identyfikację zasobów wychowanków i włączania ich w cały proces psychokorekcji, przedstawia tabela 2.

Podsumowanie

Młodzież niedostosowana społecznie to bardzo niejednorodna grupa pod względem predyspozycji intelektualnych, motywacyjnych, emocjonalnych. W pracy resocjalizacyjnej z wychowankami, należy uwzględnić wiele czynników związanych z relacją między wychowawcą a podopiecznym oraz elementów systemu resocjalizacyjnego, m.in. organizację pracy placówki, jej bazę, zaplecze sportowe, predyspozycje i kompetencje społeczne kadry.

Ważne w pracy resocjalizacyjnej z wychowankami wydaje się kreowanie takich sytuacji oraz zadań, w których ich potencjalne zasoby mogą się uaktywnić i zostać wykorzystane. Istotne jest zatem odpowiednie planowanie oraz organizacja procesu resocjalizacji, właściwie dobrane i wynikające z diagnozy zadania oraz cele do realizacji, co zwiększa szanse uzyskania efektów, które utrwalone, same staną się, na dalszych etapach rozwoju wychowanka jego zasobem. Diagnoza resocjalizacyjna, o której już wspomniałam, ma na celu identyfikację nie tylko samych zasobów (u nieletnich niedostosowanych społecznie), ale bardziej obszarów funkcjonowania wychowanka, w których można te zasoby, w trakcie samego procesu resocjalizacji wytworzyć.

Proces resocjalizacji rozumie się najczęściej jako ścisły związek między zastosowaną metodą a jej wynikiem. Jednak mechaniczne stosowanie interwencji i przestrzeganie zasad resocjalizacji bez zwracania uwagi na to, co się dzieje między podopiecznym a wychowawcą może nie przynieść zamierzonego efektu. Na efekt działań prowadzonych w ramach procesu resocjalizacji, składa się wiele powiązanych ze sobą czynników, których odizolowanie od siebie nie jest raczej możliwe. Dlatego trudno udowodnić eksperymentalnie skutek każdej pojedynczej interwencji resocjalizacyjnej (Opora 2010: 18). Identyfikacja oraz definiowanie umiejętności (mocnych stron) wychowanka, również jest działaniem złożonym, wieloetapowym, z wykorzystaniem różnych metod na kolejnych etapach proce-

su resocjalizacji od diagnozy po ocenę skuteczności prowadzonych oddziaływań oraz ich ewaluację.

Bibliografia

- Machel H. 2003. *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk.
- Kofta M. 2009. *Regulacyjna teoria osobowości Janusza Reykowskiego a poznawcza psychologia osobowości*, [w:] *Nowe idee w psychologii*, red. nauk. J. Koziński, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 133–154.
- Kofta M., Doliński D. 2002. *Poznawcze podejście do osobowości*, [w:] *Psychologia*, t. 2, red. J. Strelau, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 561–600.
- Konopczyński M. 1996. *Twórcza resocjalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Konopczyński M. 2007. *Współczesne systemy resocjalizacyjne*, [w:] *Resocjalizacja*, t. 1, red. B. Urban, J.M. Stanik, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 203–213.
- Konopczyński M. 2010. *Metody twórczej resocjalizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Konopczyński M. 2013. *Kryzys resocjalizacji czy(li) sukces działań pozornych, refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa.
- Opora R. 2009. *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Opora R. 2010. *Resocjalizacja wychowanie i psychokorekcja nieletnich niedostosowanych społecznie*, Wydawnictwo Impuls, Kraków.
- Ostrowska K. 2008. *Psychologia resocjalizacyjna, w kierunku nowej specjalności w psychologii*, Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna, Warszawa.
- Siemionow J. 2011. *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania zmiana efektywność*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Urban B. 2008. *Kognitywno-interakcyjne podstawy współczesnej resocjalizacji*, [w:] *Resocjalizacja, ciągłość i zmiana*, red. nauk. M. Konopczyński, M.B. Nowak, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa, s. 28–39.
- Urban B. 2012. *Agresja młodzieży i odrzucenie rówieśnicze*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wieczorkowska-Wierzbińska G. 2011. *Psychologiczne ograniczenia*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.